

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

พระครูปริยัติกิตติธำรง, ผศ.ดร. (ทองขาว กิตติธโร)
คณบดีคณะสังคมศาสตร์

บทนำ

ก่อนอื่น ต้องขอแสดงความชื่นชมยินดี (Congratulation to you) กับบัณฑิตใหม่ทุกระดับ
ทุกรูปทุกท่านก่อน คือพุทธศาสตรบัณฑิต(พธ.บ.) รุ่นที่ ๕๗/๒๕๕๖ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต(พธ.ม.)
รุ่นที่ ๒๒/๒๕๕๖ และพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต(พธ.ด.) รุ่นที่ ๘/๒๕๕๖ ที่สำเร็จการศึกษาและได้เข้ารับ
ปริญญาบัตรด้วยความภาคภูมิใจในวันนี้ ซึ่งเป็นรุ่นที่ ๓ ที่ได้มารับปริญญา ณ อาคารหอประชุมใหญ่
มวก ๔๘ พรรษา มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แห่งนี้ (๑๒ พฤษภาคม ๒๕๕๖) ซึ่งเป็นวันที่ทุกท่านมีความภาคภูมิใจ
และมีความสุขเป็นอย่างมาก ที่ได้เห็นญาติพี่น้อง เพื่อนสนิทมิตรสหาย มาแสดงความยินดีและดีใจกับ
ความสำเร็จของท่านในครั้งนี้

สังคมและวัฒนธรรม (Society and Culture) เป็นของคู่กัน เกิดขึ้นและมีวิวัฒนาการไป
พร้อม ๆ กัน สังคมไม่อาจจะดำรงอยู่ได้โดยปราศจากวัฒนธรรม (Culture) และทำนองเดียวกัน
วัฒนธรรมก็ไม่อาจจะดำรงอยู่ได้โดยปราศจากสังคมด้วยเช่นเดียวกัน เพราะวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ทำให้
สังคมมนุษย์แตกต่างไปจากสังคมหรือชีวิตของสัตว์ ทั้งนี้เพราะมนุษย์เป็นผู้สร้างวัฒนธรรม แต่สัตว์
ไม่สามารถสร้างวัฒนธรรมได้^๑

แม้ว่าสังคม (Society) จะมีกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมไปสู่สมาชิกใหม่ที่เรียกว่า กระบวนการ
ขัดเกลาทางสังคมก็ตาม แต่ในความเป็นจริงแล้ว ไม่มีสังคมใดเลยที่สมาชิกจะยึดถือแบบอย่างการดำเนิน
ชีวิตตามวัฒนธรรมทุกอย่างได้ สังคมจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงเสมอ แม้ว่าอัตราการเปลี่ยนแปลงและ
ทิศทางในการเปลี่ยนแปลงของแต่ละสังคมนั้น จะแตกต่างกันก็ตาม ตัวอย่างง่ายๆ เช่น เราไม่สามารถ
อ่านและตีความภาษาไทยในสมัยพ่อขุนรามคำแหงได้อย่างคล่องแคล่ว ภาษาของทุกชาติ จึงมีการ
เปลี่ยนแปลงไปที่ละเล็กละน้อยอย่างต่อเนื่องกัน ซึ่งแสดงให้เห็นชัดว่า การเปลี่ยนแปลงจะต้องเกิดขึ้น
แก่ทุก ๆ สังคมเสมอ

^๑ จานงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, สังคมวิทยา. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗)

ในสังคมมนุษย์(Human Society) อาจจำแนกการเปลี่ยนแปลงออกเป็น ๒ ส่วน คือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงทั้งสองส่วนนี้ จะมีความเกี่ยวข้องกันอย่างมาก แต่ก็มีลักษณะที่แตกต่างกัน การเปลี่ยนแปลงทางสังคม มุ่งถึงการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของสังคม และระบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคม เช่น การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอายุของประชากร ระดับการศึกษาของประชาชน และอัตราการเพิ่มของประชากร เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมนั้น มักเน้นการประดิษฐ์ของสังคม ทั้งที่เป็นการประดิษฐ์ทางวัตถุ และไม่ใช้วัตถุ เช่น ภาษา ศิลปะ ศีลธรรม ดนตรี การเล่นอันเป็นประเพณีต่างๆ รวมถึงความรู้ ความเชื่อ ค่านิยม และบรรทัดฐานทางสังคม ดังนั้นจะเห็นได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมนั้น จะมีความเกี่ยวข้องระหว่างกัน เช่น การประดิษฐ์ย้อมมีผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคม การผลิตนวัตกรรมทางการศึกษา ทำให้สามารถใช้ระบบมหาวิทยาลัยเปิด(Open University) และมีผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนกับผู้สอนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ในทางตรงข้ามการสร้างระบบสังคมใหม่ ย่อมทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องประดิษฐ์สิ่งใหม่ เพื่อสนองต่อระบบสังคมนั้น เช่น ในระบบเศรษฐกิจของสังคมเมือง ที่สตรีเลี้ยงครอบครัวร่วมกับสามีทำให้เกิดความจำเป็นในการประดิษฐ์เครื่องซักผ้า อาหารกระป๋อง เครื่องดูดฝุ่น เพื่อลดภาระของคู่สมรส เป็นต้น

แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมนั้น จะนำการเปลี่ยนแปลงมาสู่สังคมเช่นเดียวกับพฤติกรรมรวมหมู่ แต่การเปลี่ยนแปลงของทั้ง ๒ สิ่งนี้ก็เหมือนกัน การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ไม่สิ้นสุด และมีผลต่อแบบแผนการดำเนินชีวิตของสมาชิกโดยส่วนรวม อย่างไรก็ตาม พฤติกรรมรวมหมู่อาจจะเป็นส่วนหนึ่ง ที่กระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม แต่ก็มี การเปลี่ยนแปลงอีกมีใ้ขึ้นในชีวิตประจำวัน โดยไม่จำเป็นต้องเกิดจากพฤติกรรมรวมหมู่มาเป็นตัวเร่ง เช่น การเปลี่ยนแปลงทางศิลปกรรม ความรู้ และการประดิษฐ์ เป็นต้น

รูปแบบการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

เราอาจจำแนกการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมออกเป็น ๓ รูปแบบ ดังนี้^๒

๑. การเปลี่ยนแปลงโดยการปฏิวัติ (Revolution) ซึ่งหมายถึงความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสถาบันส่วนใหญ่ในสังคม รวมถึงการเปลี่ยนแปลงค่านิยมสำคัญของสังคมอย่างรุนแรงและรวดเร็ว เช่น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของไทยจากระบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นการปกครองแบบประชาธิปไตยในสังคมไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งเป็นผลก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การศึกษา รวมถึงค่านิยมในการดำเนินชีวิตของคนไทยอย่างมาก และการเปลี่ยนแปลงการปกครองในสหภาพโซเวียต ก็เป็นตัวอย่งที่ชัดเจนของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมโดยการปฏิวัติ

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงโดยการปฏิวัติ ก็ไม่จำเป็นที่คนในสังคมจะต้องถูกกดขี่ข่มเหงจากชนชั้นผู้ปกครองเสมอไป เพราะอาจมีประเทศอีกมากที่มีการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบนี้ โดยปราศจากวิกฤตการณ์ของความโหดร้ายทารุณ การปฏิบัติมักเกิดขึ้นในกรณีที่สมาชิกเกิดความรู้สึกไม่พึงพอใจต่อสถานะในสังคมของตน เมื่อเปรียบเทียบกับความเป็นอยู่ในอดีต หรือเมื่อเปรียบเทียบกับสังคมอื่น ความรู้สึกเช่นนี้เรียกว่า **Relative Deprivation** อันเป็นความรู้สึกที่ต้องการขจัดสถานะที่เป็นอยู่ เมื่อเกิดความรู้สึกเปรียบเทียบกับสถานะของอดีต หรือของสังคมอื่นๆ อันก่อให้เกิดการลงมือกระทำการเปลี่ยนแปลงอย่างจริงจัง

ดังนั้น เราจะเห็นเสมอว่า การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้มักเกิดโดยชนชั้นระดับต่ำ เช่น จากกลุ่มชาวนา กรรมกร หรือสามัญชน ซึ่งถูกกีดกันผลประโยชน์ หรือเป็นฝ่ายเสียเปรียบจากโครงสร้างเดิมของสังคม การเกิดวิกฤตการณ์ที่รุนแรงอันนำไปสู่การปฏิวัตินั้น จึงมิใช่มูลเหตุที่แท้จริง แต่สาเหตุที่สำคัญคือ ความรู้สึกไม่พอใจต่อโครงสร้างเหล่านั้น ที่ทำให้กลุ่มคนรู้สึกถูกเอารัดเอาเปรียบ หรือมีความไม่เท่าเทียมกันกับสมาชิกคนอื่นๆ ในสังคม เช่นการปฏิวัติในสังคมไทยที่เกิดขึ้นเมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน ๒๕๔๙ ของคณะ คมช. เป็นต้น

---

^๒ เอกสารการสอนชุดวิชา การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม, มนุษย์กับสังคม, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๓), หน้า ๑๗๒-๑๗๖.

นักสังคมนิยม (Socialist) ที่มีอิทธิพลต่อแนวความคิด ที่เกี่ยวกับรูปแบบการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมโดยการปฏิวัตินี้ ได้แก่ คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Max)^๓ เขาได้เน้นความสำคัญของ **Relative Deprivation** อันเป็นสิ่งที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม โดยชี้ให้เห็นว่า ในสังคมทุนนิยมนั้น กรรมกรจะมีความสุขกับชีวิตในเมืองตราบจนกลุ่มคนดังกล่าวเริ่มเปรียบเทียบกับชนชั้นอื่นของสังคม และเริ่มตระหนักว่า ตนเองเปรียบเสมือนวัตถุที่ถูกใช้ประโยชน์ซึ่งควรแสวงหาแนวทางที่ดีขึ้น โดยการเปลี่ยนระบบโครงสร้างของสังคม ซึ่งแสดงว่า กรรมกรได้เกิด **Relative Deprivation** นั้นเอง

อย่างไรก็ตาม (However) การเปลี่ยนแปลงโดยการปฏิวัตินี้ ยังจะต้องใช้ระยะเวลายาวนาน ในการปรับปรุงโครงสร้างใหม่ให้คงที่ เช่น การปรับปรุงกระบวนการผลิตทางสังคมต่อวัฒนธรรมใหม่ที่เปลี่ยนไปจากเดิม รวมถึงการเปลี่ยนแปลงค่านิยมดั้งเดิมของสมาชิกด้วย และรวมทั้งกระบวนการสื่อสารต่าง ๆ เป็นต้น เช่นการเปลี่ยนแปลงการปกครองดั้งเดิมของไทย มาเป็นระบอบประชาธิปไตย ตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา ระยะเวลาแรกๆ ยังไม่เป็นที่ยอมรับกัน แต่ในระยะต่อมา ก็เป็นที่ยอมรับกันว่า ในระยะ ๗๘ ปี ที่ผ่านมาถึงปัจจุบันนี้ (๒๕๕๓) โครงสร้างทางสังคม และระบบการปกครองดังกล่าว ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก โดยเฉพาะการปฏิรูประบบราชการแผ่นดินของรัฐบาล พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร ในปี พ.ศ. ๒๕๔๕ นั้น ถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างมาก รวมทั้งระบบเทคโนโลยีเครื่องมือสื่อสารต่างๆ เช่น คอมพิวเตอร์ (Computer) เป็นต้น

๒. การเปลี่ยนแปลงโดยการปฏิรูป (Reform) หรือแบบค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งหมายถึง การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกที่เล็กที่น้อยในระยะเวลาอันยาวนาน นักสังคมนิยม (Socialist) ที่เน้นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในรูปแบบนี้ คือ เอมีล เดอร์ไคม์ (Emile Durkheim)^๔ ซึ่งอธิบายการเปลี่ยนแปลงจากสังคมแบบ **Mechanical Solidarity** อันเป็นสังคมแบบเรียบง่าย มีวัฒนธรรมที่หล่อหลอมวิถีชีวิต และค่านิยมของสมาชิกในรูปแบบเดียวกัน ไปสู่สังคมแบบ **Organic Solidarity** ซึ่งเป็นสังคมที่สมาชิกมีความสัมพันธ์กัน โดยความจำเป็นทางหน้าที่

^๓ ภาวดี ทองอุทัย และคณะ, *ยุคทองของนักเศรษฐศาสตร์*, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๐๙-๑๓๕.

^๔ Durkheim, Emile. *On the Division of Labor in Society*. New York : Macmillan Press, 1933), p.86

หรือตำแหน่งทางสังคม การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว จะมีลักษณะแบบค่อยเป็นค่อยไปในระยะเวลาอันยาวนาน

๓. การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้เกิดขึ้นอย่างมากในสังคมมนุษย์ แต่สมาชิกของสังคมจะสังเกตได้ยาก การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันแม้จะดูเหมือนว่ามีอิทธิพลน้อย เนื่องจากเป็นไปโดยที่สมาชิกไม่รู้ตัว แต่ก็มีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมมีใช้น้อยทีเดียว เช่น การศึกษาค้นคว้าหาความรู้ใหม่ ๆ การประดิษฐ์สิ่งใหม่การเปลี่ยนแปลงของเครื่องแต่งกาย ดนตรี ศิลปะฯ

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันนี้อาจเป็นมูลเหตุที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบปฏิวัติหรือแบบค่อยเป็นค่อยไปในระยะต่อมา เช่น การเรียกร้องสิทธิสตรีในยุโรปและสหรัฐอเมริกา รวมทั้งในแถบทวีปเอเชีย เกิดขึ้นเพื่อบทบาทของสตรีในชีวิตประจำวันเปลี่ยนแปลงไปโดยเกือบจะไม่รู้ตัว ทรานส์เจนเดอร์เริ่มถ่ายถอดปัญหาเกี่ยวกับภาวะครอบครัวยุคใหม่ซึ่งกันและกัน จึงทำให้เป็นแรงผลักดันแก่สตรี โดยการเรียกร้องให้เกิดความเท่าเทียมกันระหว่างชายกับหญิง แม้ว่าอันที่จริงแล้วสตรีได้เปลี่ยนแปลงบทบาทการดำเนินชีวิตเช่นนี้ มาตั้งแต่เกิดปฏิวัติอุตสาหกรรมแล้วก็ตาม

กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม^๕

Horton and Hunt^๖ ได้พูดว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม จะเกิดและกระจายไปในระหว่างสมาชิก รวมถึงการกระจายไปสู่สังคมอื่น ๆ ด้วยกระบวนการดังต่อไปนี้

๑. การค้นพบ(Discovery) หมายถึง การที่สมาชิกรับรู้ร่วมกันในข้อเท็จจริง ระบบหมุนเวียนของโลหิต เป็นต้น การค้นพบ จึงเป็นการสะสมความรู้ของมวลมนุษยชาติ อย่างไรก็ตาม การค้นพบจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงได้ ก็ต่อเมื่อมนุษย์ได้นำสิ่งที่ค้นพบนั้นไปปฏิบัติจริง เช่น การค้นพบว่าชายกับหญิงมีสติปัญญาไม่แตกต่างกัน ย่อมเป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกฎหมายโดยให้สิทธิเพิ่มขึ้น และทำให้สถาบันสังคมทั้งปวงปรับสภาพ และบทบาทสตรีให้เกิดความเสมอภาคกับชาย

๒. การประดิษฐ์คิดค้น(Invention) เป็นการประมวลสิ่งที่ค้นพบ และสิ่งที่สังคมเคยนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่างๆ มาสร้างเป็นสิ่งใหม่ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ พัดลม โทรศัพท์ คอมพิวเตอร์ และการ

^๕ บรรพต วีระสัย และคณะ, สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเบื้องต้น ; การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๙) หน้า ๓๓๒-๓๒๖.

^๖ Horton, P.B. and Chester L. Hunt Sociology, (Mc. Graw-Hill Inc., 1972), p. 48-66

ประดิษฐ์รยยนต์ เป็นต้น ย่อมเกิดจากการนำความรู้ในเรื่องระบบการเผาไหม้ เป็นพลังงานขับเคลื่อนระบบเกียร์ คลัช และสิ่งเกี่ยวข้องอื่นๆ ที่มีผู้ค้นพบไว้แล้วมาประมวลเป็นการสร้างรยยนต์ การประดิษฐ์จึงเกิดจากการสะสมสิ่งที่ค้นพบในอดีตมาสร้างเป็นสิ่งใหม่ ดังนั้น การประดิษฐ์จึงมิได้เกิดจากผู้หนึ่งผู้ใดโดยเฉพาะ แต่เป็นผลจากการสะสมทางวัฒนธรรมของสังคม

การประดิษฐ์แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ สิ่งประดิษฐ์ที่เป็นวัตถุ (Material Invention) หมายถึง วัสดุที่จับต้องสัมผัสได้ ซึ่งเกิดจากสมาชิกในสังคมเป็นผู้สร้างและสมาชิกรับรู้ร่วมกัน กับสิ่งประดิษฐ์ที่ไม่ใช่วัตถุ (Nonmaterial Inventions หรือ Social Inventions) ได้แก่ ระบบความคิด การสื่อความหมาย ด้วยสัญลักษณ์ เช่น ภาษา ตัวอย่างของการประดิษฐ์ที่ไม่ใช่วัตถุ ได้แก่ ระบบการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ ระบบการศึกษา ปรัชญาหรือความเชื่อ และค่านิยมทางสังคม ในสมัยปัจจุบันมีผู้นำคำว่า นวัตกรรม (Innovation) มาใช้ ซึ่งหมายถึง ผลรวมของการค้นพบและการประดิษฐ์สิ่งใหม่ นั่นคือ เป็นการนำความรู้และสิ่งประดิษฐ์มาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่สังคม

๓. การแพร่กระจาย(Diffusion) เป็นกระบวนการสุดท้ายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึงการกระจายวัฒนธรรมอันได้แก่ สิ่งที่ค้นพบและสิ่งประดิษฐ์จากคนกลุ่มหนึ่งไปสู่คนอีกกลุ่มหนึ่ง หรือจากสังคมหนึ่งไปสู่สังคมหนึ่ง เช่น การแพร่กระจายสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ จากสังคมเมืองไปสู่สังคมชนบท การแพร่กระจายของพุทธศาสนาจากอินเดีย ไปสู่สุวรรณภูมิประเทศ เป็นต้น ลักษณะของการแพร่กระจายมีดังนี้

๔. การปรับตัว(Adjustment) คือเป็นการปรับตัวเพื่อความเป็นอยู่ในสังคมได้อย่างผาสุก และเหมาะสมในทุกสถานการณ์นั่นเอง ดังคำว่า เข้าเมืองตาหลิ่วต้องหลิ่วตาตาม

สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

นักสังคมวิทยา(Socialist)^๗ให้ความสนใจอย่างมากต่ออิทธิพลของการประดิษฐ์คิดค้นและการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม แต่สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมนั้นมีมากมาย แม้แต่สิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์และปัจจัยทางชีววิทยา ก็มีผลทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงได้ อย่างไรก็ตาม มูลเหตุต่างๆ ที่ทำให้สังคมและวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงพอที่จะจำแนกได้ดังนี้

^๗ บรรพต วีระสัย และคณะ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเบื้องต้น : การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม, อ่างแก้ว, หน้า ๓๒๗-๓๒๘.

๑. **สภาพแวดล้อมทางกายภาพ(Environment)** ได้แก่ทรัพยากรธรรมชาติ สภาพดินฟ้าอากาศ สถานที่ตั้งของสังคม สิ่งเหล่านี้จะสนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เช่น ถ้าทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ จะช่วยให้สังคมเปลี่ยนแปลงได้มากกว่า ในสังคมที่ขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติ และถ้าในแหล่งใดเกิดความแห้งแล้งอดอยากยากจน หรือถ้าแหล่งใดเป็นแหล่งอุดมสมบูรณ์ก็อาจก่อให้เกิดการอพยพจากสังคมหนึ่งไปยังอีกสังคมหนึ่ง ทำให้ผู้คนที่อพยพไปจำเป็นต้องมีการปรับตัว เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกับสังคมใหม่ได้ ในส่วนของสถานที่ตั้งของสังคม ก็จะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่นสังคมที่ตั้งอยู่บริเวณทางผ่าน บริเวณศูนย์กลางการค้า ย่อมมีโอกาสที่จะเปลี่ยนแปลงได้มาก

๒. **การเปลี่ยนแปลงทางประชากร(Population)** เช่น การกระจายตัวของประชากร และขนาดของประชากร ในกรณีประชากรเพิ่มมากขึ้น อาจมีผลต่อการต้องการทางอาหาร เครื่องอุปโภค บริโภค ทำให้เกิดความจำเป็นที่ต้องมีการผลิตเพิ่มขึ้น ต้องการสิ่งบริการต่างๆ เพิ่มมากขึ้น กิจกรรมอุตสาหกรรมก็อาจเกิดขึ้น ความสัมพันธ์ของผู้คนก็เปลี่ยนไป ในส่วนของการกระจายตัวนั้น ถ้ามีการเปลี่ยนแปลงในด้านการอพยพโยกย้าย จากชนบทไปสู่เมือง หรือจากเมืองสู่ชนบท ก็จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น ผู้คนมีความเห็นแก่ตัวมากขึ้น การติดต่อสัมพันธ์กันมีลักษณะเป็นทางการมากขึ้น กลุ่มปฐมภูมิมีความสำคัญน้อยลง

๓. **การอยู่โดดเดี่ยวและการติดต่อกัน(Alone)** สังคมที่มีการติดต่อกับสังคมอื่น จะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาและเป็นไปได้เร็วกว่า การติดต่อสัมพันธ์กันอาจมีหลายรูปแบบ เช่น การเดินทางไปมาหาสู่กัน การสื่อสารการโฆษณาประชาสัมพันธ์ การบังคับทางการเมือง ฯลฯ ชื่อนำสังเกตอย่างหนึ่งที่เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมคือ ถ้าสังคมใดมีความเจริญก้าวหน้าในการสื่อสารคมนาคมสังคมนั้นมักจะเป็นศูนย์กลางของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างมาก

๔. **ระบบชนชั้น(Class System)** สังคมที่มีการจำกัดชนชั้น จะไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงและสังคมที่ยึดถือบุคคลใดบุคคลหนึ่ง เป็นผู้นำและมีความสำคัญสูงสุด หรือสังคมยกย่องผู้อาวุโสก็จะมีไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงเช่นกัน ในทางตรงกันข้าม ถ้าสังคมให้ความสำคัญในแต่ละบุคคล หรือยอมรับนับถือในความสามารถของแต่ละบุคคล ก็ย่อมก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ง่ายกว่า

๕. **ทัศนคติและค่านิยม(Value)** ในสังคมที่ยึดมั่นในสิ่งเดิมๆ เช่น ยกย่องบูชาบรรพบุรุษชื่นชมในอดีตของตน และการเชื่อฟังผู้อาวุโส การเปลี่ยนแปลงจะเป็นไปอย่างช้าๆ เพราะเขาอาจมีความรู้สึก ว่า แนวปฏิบัติเดิมเป็นบรรทัดฐานที่สำคัญที่สุด ถูกต้องที่สุด และยึดถือเป็นคัมภีร์เป็นสรณะ

๖. **ความเล็งเห็นความจำเป็น(Need)** ถ้าคนในสังคมนั้น มองเห็นความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลง ก็จะไปสู่การจัดหาสิ่งของนั้น ๆ เช่น เมื่อการคมนาคมขนส่ง ไม่อาจบริการประชาชน ได้อย่างดี ก็อาจเกิดระบบขนส่งมวลชนขึ้น หรือเมื่อมีการขยายเมืองทำให้ผู้คนเกิดความจำเป็น จะต้องมีการสาธารณสุข การสาธารณสุขโรค ฯลฯ หรือเมื่อมีโรงงานอุตสาหกรรมมากขึ้น อาจจะต้องมีการ จัดโรงงาน กฎหมายโรงงาน และสิ่งอำนวยความสะดวกอื่นๆ ตามมา

๗. **นโยบายรัฐและผู้นำสังคม** ในสังคมใด ถ้าผู้นำมีนโยบายที่จะสนับสนุนให้มีการเปลี่ยนแปลง เพื่อให้ประเทศเจริญก้าวหน้า สังคมหรือประเทศนั้นก็เปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วตามเป้าหมาย และ นโยบายนั้น นโยบายของผู้นำนั้นจึงมีส่วนสำคัญในการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ มาก

๘. **ระดับความรู้และเทคโนโลยี(Knowledge)** ถ้าสังคมนั้น มีผู้มีความรู้ความสามารถ ก็สามารถ ที่จะประดิษฐ์คิดค้นสร้างสิ่งของเครื่องใช้ และแบบแผนในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งทำให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ดังเช่น เมื่อมนุษย์มีความรู้เกี่ยวกับอิเล็กทรอนิกส์ถึงระดับหนึ่ง ก็จะสามารถจะประดิษฐ์เครื่องมือสื่อสารหรือคอมพิวเตอร์ หรือเมื่อมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องการแต่งตัวของ สารกัมมันตภาพรังสีถึงระดับหนึ่ง ก็สามารถสร้างระเบิดปรมาณูได้สำเร็จ

๙. **ความล่าช้าทางวัฒนธรรม(Cultural Lag)** เมื่อวัฒนธรรมด้านใดด้านหนึ่งล่าช้ากว่าอีก ด้านหนึ่ง ก็จะทำให้คนเราจำเป็นต้องปรับตัว เพื่อให้วัฒนธรรมทั้งสองประเภทใช้ประโยชน์ในการดำเนิน ชีวิตได้ อย่างเช่น ถ้ามีเครื่องจักรแต่ใช้ไม่เป็น ผู้คนก็ย่อมต้องขวนขวายหาวิธีการที่จะเรียนรู้ เพื่อใช้ เครื่องจักรให้เกิดประโยชน์

๑๐. **ปัจจัยทางเศรษฐกิจ(Economics)** เนื่องจากมนุษย์มีความต้องการอาหาร และปัจจัยอื่นๆ ในการดำรงชีวิต และต้องการในสิ่งนั้นๆ อย่างไม่สิ้นสุด ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงเนื่องจากความต้องการ ทางเศรษฐกิจจึงเกิดขึ้น นอกจากนั้น ปัญหาการเพิ่มขึ้นหรือลดลงทางเศรษฐกิจนั้น ย่อมมีผลต่อการ เปลี่ยนแปลงด้วย

๑๑. **ปัจจัยทางอุดมการณ์** เช่น เพื่อต้องการให้สังคมของตน เป็นสังคมอุตสาหกรรมหรือสังคม ทหาร ก็จะก่อให้เกิดการเตรียมปัจจัยพื้นฐาน เพื่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไปตามเป้าหมายตาม อุดมการณ์ของสังคมนั้นด้วย

อัตราการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแต่ละสังคมนั้น ย่อมมีอัตราการเปลี่ยนแปลง(The Rate of Change) ที่แตกต่างกันไป ทั้งนี้อาจสรุปได้ว่า เกิดจากปัจจัยหลายประการ เช่น^๔

๑. **สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ** เช่น ในบางสังคมอาจมีทรัพยากรธรรมชาติ และสภาพภูมิประเทศ หรือภูมิอากาศที่เหมาะสม ทำให้อัตราการเปลี่ยนแปลงเป็นไปอย่างรวดเร็วกว่าสังคมที่ขาดสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่เหมาะสม

๒. **การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างประชากร** ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงขนาดหรือการกระจายตัวของประชากร ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในสิ่งอื่นตามมา เช่น การปรับปรุงเทคนิคทางการเกษตร การขยายเมือง การเปลี่ยนแปลงในระบบของสถาบันสังคม เป็นต้น

๓. **การติดต่อกับสังคมภายนอก** สังคมเปิด (Open Society) นั้น ย่อมมีอัตราการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในอัตราสูงกว่าสังคมปิด(Close Society) สังคมเมือง(Urban Society) ซึ่งติดต่อกับสังคมอื่นได้ง่าย จึงมีอัตราการเปลี่ยนแปลงสูงกว่า สังคมชนบท อารยธรรมโบราณ จึงมักจะเกิดขึ้นในดินแดนที่เป็นศูนย์กลางของการคมนาคมขนส่ง

๔. **โครงสร้างทางวัฒนธรรมดั้งเดิมของสังคม** อัตราการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมย่อมขึ้นอยู่กับโครงสร้างและวัฒนธรรมดั้งเดิมของสังคม สังคมที่เป็นประชาธิปไตย ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตประจำวันของสมาชิก ในอัตราสูงกว่า สังคมแบบคอมมิวนิสต์หรือเผด็จการ สังคมที่สมาชิกมีความผูกพันสูง ย่อมมีอัตราการเปลี่ยนแปลงต่ำกว่าสังคมที่สมาชิกมีระบบความผูกพันอย่างหละหลวม ดังนั้น สังคมซึ่งประกอบด้วยกลุ่มคนที่แตกต่างกันในทางวัฒนธรรม จึงมีการเปลี่ยนแปลงได้ง่ายกว่าสังคมที่ยึดถือวัฒนธรรมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๕. **ความจำเป็นทางสังคม** การเปลี่ยนแปลงจะมีอัตราสูง เมื่อสมาชิกในสังคมรับรู้ว่าเป็นสิ่งมีค่า และสนองต่อความต้องการ หรือความจำเป็นของตนและสังคม เช่น การจัดตั้งโรงงานอุตสาหกรรมในระบบทุนนิยม ทำให้เกิดความจำเป็นต้องปรับปรุงกฎหมายแรงงาน การจัดตั้งกลุ่มสหพันธ์กรรมกร การประดิษฐ์รถยนต์ ทำให้เกิดความจำเป็นต้องปรับปรุงผังเมือง การกำหนดกฎหมายการจราจร เป็นต้น

^๔ สุพัตรา สุภาพ, สังคมวิทยา. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๖), หน้า ๑๔๑.

๖. **พื้นฐานทางวัฒนธรรม** หมายความว่า อัตราการเปลี่ยนแปลง ย่อมขึ้นอยู่กับการสะสมความรู้และเทคนิควิทยาการของสังคมนั้น ว่ามีเพียงพอหรือไม่ เช่น การยอมรับเครื่องคอมพิวเตอร์ เข้ามาใช้ในองค์กรต่างๆ ของสังคมไทย ย่อมเป็นไปอย่างเชื่องช้า เนื่องจากระบบพื้นฐานในการศึกษาของไทยมิได้ปลูกฝังความรู้ในเรื่องนี้แก่นักเรียนมาก่อน การปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรปตะวันตกเป็นแห่งแรก เนื่องจากประชากรในภูมิภาคนี้ ได้มีการสะสมความรู้ทางวิทยาศาสตร์ไว้อย่างเพียงพอ

แนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในปัจจุบัน^๔

ในระยะ ๒๐๐ กว่าปีที่ผ่านมา ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงแก่สังคมโลกอย่างมาก ซึ่งอาจสรุปได้จากผลงานทางวิชาการที่ได้มีการศึกษาไว้เป็นจำนวนมาก ดังนี้

๑. **การขยายตัวทางเทคโนโลยีหรือสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ** เราจะสังเกตได้ว่า การประดิษฐ์ซึ่งมีพื้นฐานมาจากความเจริญเติบโตทางวิทยาการในปัจจุบัน ได้ขยายตัวในอัตราที่รวดเร็วกว่า จะในทวีปยุโรป อเมริกา หรือในเอเชียก็ตาม สิ่งประดิษฐ์ส่วนใหญ่เกิดในโลกตะวันตกและแพร่กระจายไปในส่วนอื่น ๆ ของโลก ก่อให้เกิดการดัดแปลงและปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสังคมของตน ซึ่งทำให้เทคโนโลยีเหล่านั้น ได้ขยายปริมาณในการประดิษฐ์สิ่งใหม่ ๆ เป็นทวีคูณ และนำไปสู่ปัญหาสังคมด้านต่าง ๆ อย่างมากมาย เช่น การขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหาสิ่งแวดล้อม รวมถึงการปรับตัวของสมาชิกในสังคมต่อสิ่งประดิษฐ์เหล่านั้น เป็นต้น ซึ่งถือได้ว่า เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งในสังคมยุคปัจจุบัน เพราะเป็นสังคมยุคข่าวสารไร้พรมแดน หรือยุค IT (Information Technology)

๒. **การเพิ่มจำนวนประชากรโลก** ในปัจจุบันประชากรในโลก ได้เพิ่มปริมาณขึ้นเป็นทวีคูณ อันเป็นผลมาจากความเจริญทางวิทยาการ การแพทย์ และการสาธารณสุข ทำให้เกิดการขยายตัวของสังคมเมือง การวางรูปแบบการปกครองให้เหมาะสมกับภาวะประชากรที่เพิ่มพูนขึ้น รวมถึงปัญหาสังคมอื่น ๆ เช่น ความอดอยากหิวโหยของประชากรในประเทศที่กำลังพัฒนา การเกิดสงครามและความขัดแย้งระหว่างประเทศเกี่ยวกับการครอบครองดินแดน เพื่อกระจายพลเมืองของตนออกไป และความไฝ่ฝันของประเทศต่าง ๆ ที่จะประสานความร่วมมือกัน เพื่อแก้ปัญหาประชากรร่วมกันระหว่างประเทศ

^๔ บรรพต วีระสัย และผจงจิตต์ อธิคมนันท์, **สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเบื้องต้น**: กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๙), หน้า ๓๒๔-๓๒๕.

๓. การขยายตัวทางวิทยาการ ในปัจจุบันสถาบันการศึกษา ได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วและกว้างขวางมากขึ้น เพื่อสนองต่อการขยายตัวทางเทคโนโลยีและภาวะประชากรของประเทศ รัฐบาลในทุกประเทศ ต้องจัดสรรงบประมาณมิใช่น้อย เพื่อขยายการศึกษา นอกจากนี้ในเชิงวิชาการนั้น ยังแบ่งแยกออกเป็นสาขาต่างๆ อย่างเฉพาะเจาะจง โดยถือว่าการศึกษาคือปัจจัยสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เพราะการศึกษาเป็นรากฐานของสิ่งทั้งปวงทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

๔. การขยายตัวของสังคมเมือง ความเจริญทางด้านเทคโนโลยี และการเพิ่มประชากรนั้น ทำให้เมืองหรือนครได้ขยายพื้นที่ออกไปอย่างรวดเร็ว และประชากรของประเทศ ต่างมุ่งหวังที่จะอยู่ในตัวเมือง ในปี พ.ศ. ๒๔๔๓ มีประเทศอังกฤษเพียงประเทศเดียวที่เป็นสังคมเมือง แต่ในปัจจุบันทุก ๆ ประเทศ มีนโยบายที่จะพัฒนาประเทศ ไปสู่สังคมอุตสาหกรรมและสังคมเมือง

๕. ความตึงเครียดในสถาบันสังคม การเปลี่ยนแปลงทางวิทยาการเทคโนโลยี และการเพิ่มของประชากร ก่อให้เกิดผลกระทบ ไปถึงรูปแบบการดำเนินชีวิตของสมาชิกในสังคม ซึ่งไม่อาจยึดถือแบบแผนวัฒนธรรมหรือบรรทัดฐานเดิม ให้บรรลุเป้าหมายของตนเอง และสังคมได้อย่างสมบูรณ์ สถาบันต่าง ๆ จึงจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงรูปแบบความสัมพันธ์ ระหว่างสมาชิกในสังคม ให้เกิดความเหมาะสมต่อการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน เช่น การเสนอกฎหมายต่าง ๆ ได้แก่ กฎหมายแรงงาน กฎหมายควบคุมมลภาวะ กฎหมายอาชญากรรม เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลง(Change) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในทุก ๆ สังคม แม้ว่าสังคมนั้น จะต้องการเปลี่ยนแปลงหรือไม่ก็ตาม ในทางสังคมวิทยาได้จำแนกการเปลี่ยนแปลงออกเป็น ๒ ส่วน คือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม(Social Change) กับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม(Cultural Change) การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของสังคมและระบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคม การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในด้านความรู้ และสิ่งประดิษฐ์ของสังคมทั้งที่เป็นวัตถุและไม่ใช่วัตถุ ซึ่งได้แก่ ภาษา ศิลปะ ศีลธรรม ดนตรี ประเพณี เป็นต้น

ในสังคมแต่ละสังคมนั้น ย่อมมีอัตราการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน เนื่องมาจากมูลเหตุหลายประการ การเปลี่ยนแปลงในส่วนใดส่วนหนึ่งของสังคม ย่อมมีผลกระทบต่อส่วนอื่นๆ ของสังคมและการปรับตัวของสมาชิกต่อการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว หากการเปลี่ยนแปลง

ในส่วนใดส่วนหนึ่ง เป็นไปอย่างรวดเร็ว ไม่มีอัตราที่สมดุลกับส่วนอื่น และไม่สมดุลกับการปรับปรุงตนของสมาชิก ย่อมเกิดภาวะที่เรียกว่า วัฒนธรรมล่า(Cultural Lag) ขึ้นในสังคม

สรุป (Conclusion)

ดังนั้น เมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในแต่ละสังคมนั้น อาจใช้ระยะเวลายาวนานไม่เท่ากัน และปริมาณของการเปลี่ยนแปลงจะแตกต่างกันไป ทั้งนี้และทั้งนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับองค์ประกอบที่สำคัญคือ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพของสังคม ลักษณะโครงสร้างของสังคม ลักษณะวัฒนธรรมพื้นฐาน อันได้แก่ ค่านิยม คติความเชื่อที่สมาชิกปลูกฝัง และถ่ายทอดกันมาและผลประโยชน์ที่สมาชิกจะได้รับการเปลี่ยนแปลงนั้น นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยแรงอื่นๆ เช่น บทบาทของผู้นำในการเปลี่ยนแปลง รวมถึงอิทธิพลของสื่อมวลชนต่างๆ ซึ่งมีบทบาทอย่างสูงต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคมปัจจุบัน

ดังนั้น ปัจจุบันนี้สังคมมนุษย์(Human Society) จึงมีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนแปลงไปในด้านต่างๆ อย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านวัตถุนิยม(Materialism) ทั้งในด้านการประดิษฐ์คิดค้นทางเทคโนโลยี การเพิ่มปริมาณประชากร การขยายตัวทางวิทยาการ การขยายสังคมเมือง และปัญหาสังคมอื่น ๆ ที่เป็นผลต่อความขัดแย้งระหว่างสมาชิกสังคม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม จึงเป็นสิ่งที่ควรตระหนัก ควรศึกษา เป็นมโนทัศน์ และเป็นวิสัยทัศน์ (Vision) ที่สำคัญประการหนึ่งของสังคมวิทยา ที่ทุกส่วนงานจะต้องศึกษาและแก้ปัญหาของสังคมต่อไป อย่างไม่มีที่สิ้นสุด

อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมล่า(Cultural Lag) เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลง ยิ่งสังคมมีการเปลี่ยนแปลงไปมากเพียงใด ก็ย่อมมีภาวะของวัฒนธรรมล่าเกิดขึ้นเท่านั้น ถ้าหากการแก้ไขภาวะวัฒนธรรมล่า จะกระทำโดยการปิดกั้นกับสังคมภายนอก เพื่อสกัดกั้นการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม(Diffusion) ก็จะมีผลให้สังคมนั้นหยุดนิ่งขาดความเจริญ การแก้ไขความไม่สมดุลของการเปลี่ยนแปลงภายในสังคม จึงทำให้กระทำได้โดยการวางแผนสังคม(Social Planning) ซึ่งเป็นการควบคุมการเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปอย่างมีขั้นตอนตามทิศทาง หรือจุดหมายที่กำหนดไว้ ซึ่งจะทำให้ลดภาวะวัฒนธรรมล่าได้มากขึ้น ดังนั้น การวางแผนสังคม จึงเป็นวิธีการที่ดีที่สุดในการทำให้การเปลี่ยนแปลงในส่วนต่างๆ ของสังคมมีความสมดุลกัน ซึ่งมีความสำคัญยิ่งในสังคมทุกยุคทุกสมัย ปัญหาต่างๆ ก็จะลดน้อยลง สังคมไทยก็จะสงบร่มเย็น และพบกับความสุขตลอดไป ชั่วกาลนาน

เอกสารอ้างอิง

- จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, **สังคมวิทยา** : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพฯ : ๒๕๓๗.
บรรพต วีระสัย และคณะ, **สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเบื้องต้น** ; การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, กรุงเทพฯ, ๒๕๓๙.
บรรพต วีระสัย และผจงจิตต์ อธิคมนันทะ, **สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเบื้องต้น**: กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง
พระครูปริยัติกิตติธำรง(ทองขาว กิตติธโร),ผศ.ดร. **การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและปัญหาสังคม** สำนักพิมพ์ บริษัท จรัสสนิทวงศ์การพิมพ์ จำกัด กรุงเทพฯ ๒๕๕๕.
พระครูปริยัติกิตติธำรง(ทองขาว กิตติธโร)ผศ.ดร. **สถาบันสังคม** สำนักพิมพ์ บริษัท จรัสสนิทวงศ์การพิมพ์ จำกัด กรุงเทพฯ ๒๕๕๕.
ภาวดี ทองอุทัย และคณะ, **ยุคทองของนักเศรษฐศาสตร์**, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗.
สุพัทธรา สุภาพ, **สังคมวิทยา**. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๖)
เอกสารการสอนชุดวิชา การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม, **มนุษย์กับสังคม**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๓.

